

lidir. Kelâmdan çok akaidle meşgul olan âlimlere dair Muhammed b. Muhammed Mahlûf'un *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*'siyle Muhammed Beşîr Zafir Ezherî'nin *el-Yevâkîti's-semine fî a'yâni mezhebi 'âlimi'l-Medîne* adıyla da anılan *Tabakâtü'l-Mâlikiyye* adlı eserleri sayılabilir. Kelâmı mezmûm bir ilim şeklinde görmeye mütemayil olan Hanbelîler, akaidle ilgili konularda eser yazan müellifleri İbn Ebû Ya'lâ'nın *Tabakâtü'l-Hanâbile*'siyle Ebû'l-Ferec İbn Receb'in *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'si gibi eserlerde tanıtmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 57-119; Kâdi Abdülcebbar, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (a.e. içinde), s. 129-350; Hâkim el-Cüsemî, *Şerhu'l-uyûn* (a.e. içinde), s. 365-393; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâinî), Beyrut 1408/1988, Ca'fer es-Süb-hânî'nin girişi, I, s. e-y; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfteri*, tür.yer.; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, tür.yer.; *Keşfü'z-zunûn*, I-II, tür.yer.; *Mu'cemü tabakâti'l-mütekellimîn*, Kum 1424-26/1382-84, I-V, tür.yer.; Heffening, "Tabakât", *The Encyclopaedia of Islam Supplement*, Leiden 1938, s. 214-215; B. Scarcia Amoretti, "İlm al-Ridjâl", *EI* (İng.), III, 1150-1152; Cl. Gilliot, "Tabakât", a.e., X, 9-10.

MUSTAFA ÖZ

□ TASAVVUF. İslâm dünyasında zühd ve tasavvuf hayatının yaygınlık kazanmasıyla birlikte III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren zâhid ve sûfilerin hayat hikâyelerini, faziletlerini ve hikmetli sözlerini içeren tabakat türü eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerde sûflerin biyografileri yanında yaşadıkları tasavvufî hal ve makamlara, benimsedikleri yol ve meşrebe de işaret edilmiş, bir kısmında bazı tasavvufî kavram ve konuların açıklamasına yer verilmiştir. Sûfi tabakatına dair ilk eserlerde sûfler genellikle âbid ve zâhidlerle birlikte kaydedilmiştir. Bu eserlerden Muhammed b. Âsım b. Yahyâ'nın *Tabakâtü'l-evliyâ'sı*, Hakîm et-Tirmizî'nin *Târîhu'l-meşâyih'i*, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Tabakâtü'n-nüssâk'i*, Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhid'in *Ahbârü's-şüfiyye ve'z-zühhdâ'i*, Ca'fer el-Huldî'nin *Hikâyâtü'l-meşâyih'i*, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah er-Râzî'nin *Târîhu's-şüfiyye'si* (*Hikâyâtü's-şüfiyye*), Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed en-Nesevî'nin *Târîhu's-şüfiyye'si* ve Hargûşî'nin *Siyerü'l-'ubbâd ve'z-zühhdâ'i* günümüze ulaşmıştır.

Sûfi tabakatıyla ilgili zamanımıza intikal eden ilk eser Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-*

şüfiyye'sidir. Sülemî'nin bu eserden önce günümüze küçük bir kısmı ulaşan *Târîhu's-şüfiyye* adlı bir eser kaleme aldığı belirtilmektedir (*Tabakât*, neşredenin girişi, s. 49-50). Müellif ashop, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemi zâhidlerini bugüne kadar gelmeyen *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserinde anlattığı için (*Tabakât*, s. 3) *Tabakâtü's-şüfiyye*'ye II. (VIII.) yüzyıl sûfilerinden Fudayl b. İyâz ile (ö. 187/803) başlamış, ele aldığı kişileri beş tabakaya ayırarak 105 sûfinin biyografisine ve görüşlerine yer vermiştir. Sülemî ayrıca kadın sûfler için yazdığı *Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-şüfiyyât'*ta seksen dört kadın sûfi hakkında çok kısa notlardan ibaret bilgiler vermiş ve sözlerini nakletmiştir. Onun günümüze ulaşmayan *el-İhve ve'l-aşavât mine's-şüfiyye* adlı bir eserin daha olduğu anlaşılmaktadır (*Zikrû'n-nisve*, neşredenin girişi, s. 8).

Sülemî'den sonra bu konuda telif edilen eser Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin on ciltlik *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-aşfiyâ'* adlı kitabıdır. Eserin başlığında "şüfiyye" yerine "evliyâ" ve "aşfiyâ" kelimelerini kullanan Ebû Nuaym kitaba ashopın, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn âbid ve zâhidleriyle başlamış, böylece tasavvufî hayatın Hulefâ-yi Râşidîn, aşere-i mübeşşere, ehl-i Suffe ve diğer sahâbilerle ortaya çıktığını göstermek istemiştir. Ardından II-IV. (VIII-X.) yüzyıllarda yaşayan zâhid ve sûfleri anlatmıştır. Hz. Fâtıma'dan itibaren kadın zâhid ve sûflere de yer veren Ebû Nuaym kaydettiği bilgilerin çoğunu hocalarından ve çağdaş âlimlerden derlemiş, Sülemî'nin *Tabakâtü's-şüfiyye'sinden* geniş ölçüde istifade etmiştir. Günümüze ulaşmayan Muhammed b. Âsım b. Yahyâ'nın *Tabakâtü'l-evliyâ'sından*, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Tabakâtü'n-nüssâk'*inden ve Ca'fer el-Huldî'nin *Hikâyâtü'l-meşâyih'*inden de faydalanmıştır. 650'nin üzerinde zâhid ve sûfi biyografisini içeren *Hilyetü'l-evliyâ'yı* Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *Şifatü's-şafve* adıyla özetlemiş, ayrıca bazı bölümlerle 234 kadar kadın zâhidi ilâve etmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin eseri Abdülvehhâb eş-Şarâni tarafından *Şafvetü's-şafve* (*Muhtaşarü Şifati's-şafve*), İbrâhim b. Ahmed er-Rakkî tarafından *Ehâsinü'l-meşâsin* adıyla ihtisar edilmiştir. Ebû Nuaym ve İbnü'l-Cevzî'nin eserleri bir heyet tarafından *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş (İstanbul 1995), altı cildi bulan bu tercüme IV. (X.) yüzyıldan günümüze kadar 330'un üzerinde sûfi eklenerek eser on cilde tamamlanmıştır.

Sülemî'nin *Tabakâtü's-şüfiyye'sinde* olduğu gibi sûfleri tabakalara ayırarak anlatma usulü Abdullah Herevî'nin *Tabakâtü's-şüfiyye'si*, İbn Hamîs el-Kâ'bî'nin (Hüseyin b. Nasr el-Mevsîlî) *Menâkıbü'l-eb-râr ve meşâsinü'l-aşyâr'*, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns min hazâretü'l-kuds'ü*, Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-şüfiyye'si* gibi eserlerde sürdürülmüştür. Herevî *Tabakâtü's-şüfiyye'sini*, sohbet meclislerinde Sülemî'nin aynı adı taşıyan Arapça eserini bazı ilâve ve kısaltmalarla Farsça'ya tercüme ederek meydana getirmiştir. Kitaba Ebû Hâşim es-Sûfî ile (ö. 150/767 [?]) başlayan Herevî, Sülemî'den sonra yaşayan ünlü sûfleri, özellikle kendi şeyhlerini ve görüş-tüğünü mutasavvıfları ilâve ederek 120 kadar sûfinin biyografisine de yer vermiştir. İbn Hamîs el-Kâ'bî *Menâkıbü'l-eb-râr'da* 109 sûfinin hayatını ve görüşlerini anlatmıştır. Sülemî'nin *Tabakât'*ı ve Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ'sı* İbn Hamîs'in başlıca kaynaklarıdır. Abdurrahman-ı Câmî *Nefehâtü'l-üns'ün*ü, Farsça'nın Herat lehçesinde yazıldığı için anlaşılması zor olan Abdullah Herevî'nin kitabını sadeleştirip kendi dönemine kadar yetişen sûflerin biyografilerini ekleyerek yeniden telif etmek suretiyle meydana getirmiştir. Sülemî'nin *Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-şüfiyyât'*ından faydalanıp otuz dört âbid ve zâhid kadının biyografisine de yer verilen eserde sûflerin sayısı 600'ü geçmektedir. Câmî sûflerden bahsederken tasavvufî hareketlere ve tarikatlara mensup olanları bir arada anlatmaya çalışmıştır. Eseri Ali Şîr Nevâî, 170 kadar Türk ve Hint kökenli sûfinin biyografisini eklemek suretiyle *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* adıyla Çağatay Türkçesi'ne, Lâmiî Çelebi de Nakşibendiyye şeyhleri hakkında tamamlayıcı bilgiler verip Zeyniler ve Halvetiler başta olmak üzere bazı tarikatlara dair mâlûmatla Anadolu'da yetişen sûfleri ekleyerek *Fütûhu'l-mücâhidin li-tervîhi kulûbi'l-müşâhidin* (*Tercüme-i Nefehât*) ismiyle Anadolu Türkçesi'ne çevirmiştir. Abdürraûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-şüfiyye'*de yer verdiği kişileri on bir tabaka halinde ele almış ve her tabakayı kendi içinde alfabe sırasına göre düzenlemiştir. Sülemî eserine Asr-ı saâdet ile başlamamış, İbn Hamîs el-Kâ'bî *Menâkıbü'l-eb-râr'da*, Ferîdüddin Attâr *Tezkiretü'l-evliyâ'da*, Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî *Ravzü'r-reyhân fî hikâyâti's-şâlihîn'*de, İbnü'l-Mülakkın *Tabakâ-*

tü'l-evliyâ'da (*Tabakâtü's-şüfiyye*), Kemâleddin Hüseyin Gazurgâhî *Mecâlisü'l-üşşâk*'ta, Köstendilli Süleyman Şeyhî *Bahrü'l-velâye ve şemsü'l-hidâye*'de bu usulü benimsemiştir. İbn Hamîs, Sülemî gibi eserine Fudayl b. İyâz, Attâr Ca'fer es-Sâdık, Yâfiî ve Gazurgâhî Zünnün el-Misrî, İbnü'l-Mülakkın İbrâhîm b. Edhem ile başlamıştır.

Ferîdüddin Attâr, kaynakları arasında Sülemî ile Herevî'nin *Tabakâtü's-şüfiyye*'leri, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sı bulunan Farsça *Tezkiretü'l-evliyâ*'sında yetmiş iki âbid, zâhid ve sûfiye yer vermiştir. Bunlara muhtemelen Attâr'dan sonra yirmi beş isim daha eklenmiştir. Başta Sinan Paşa olmak üzere birkaç tercümesi yapılan eserin son çevirisi Süleyman Uludağ tarafından gerçekleştirilmiştir. Yâfiî, mukaddime ve hâtimesinde sûfler ve tasavvufa ilgili bazı konuları açıkladığı *Ravzû'r-reyhân*'de 500 kadar biyografiye yer vermiştir. İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*'sında alfabe sırasına göre yazdığı sûfleri diğer sûfi tabakat kitaplarından farklı şekilde esas kısım ve zeyiller olmak üzere iki bölümde ele almış, bazı sûfleri anlatırken müridleri veya akrabası olan sûfler hakkında da bilgi vermiştir. Böylece 230 biyografi içinde 300'ün üzerinde sûfiye dair bilgi aktarmıştır. Kemâleddin Hüseyin Gazurgâhî, Farsça *Mecâlisü'l-üşşâk*'ında her birine "meclis" başlığını koyduğu, kendi dönemine kadar gelen yetmiş beş sûfiyi anlatmıştır. Süleyman Şeyhî'nin *Bahrü'l-velâye*'si Türkçe telif edilen en geniş hacimli evliya tezkiresi diye bilinmektedir. 1014 kişinin yer aldığı eserde Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns*'ünden istifade ile kadın sûflerden de bahsedilmiş, eserin sonunda müellif 1015. kişi olarak kendi hayatını yazmıştır.

Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sında olduğu gibi sûfleri Asr-ı saâdet'le başlatma usulü Şa'rânî'nin *e't-Tabakâtü'l-küb-râ'sı* (*Levâkıhu'l-envârî'l-kudsîyye fi tabakâti'l-ulemâ ve's-şüfiyye, Levâkıhu'l-envâr fi tabakâti'l-ahyâr*), Abdür-raûf el-Münâvî'nin *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi terâcimi's-sâdeti's-şüfiyye*'si, Dârâ Şükûh'un *Sefînetü'l-evliyâ*'sı ve son dönem müelliflerinden Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'nin *Câmî'u kerâmâti'l-evliyâ*'sı ile Ebû'l-Feyz Mahmûd el-Menûfî'nin *Cemheretü'l-evliyâ*' ve *a'lâmü ehli't-taşavvuf*'u gibi eserlerde devam ettirilmiştir. Şa'rânî, kendi çağına kadar 420'nin üzerinde biyografiye yer verdiği *Tabakâtü'l-küb-râ*'sına çağdaşı âlim ve sûfleri içeren ve *e't-Tabakâtü's-şuğrâ* diye bilinen bir zeyil yaz-

mıştır. Münâvî *el-Kevâkibü'd-dürriyye*'ye Asr-ı saâdet'ten başlamakla Ebû Nuaym'a, zikrettiği şahısları tabakalara ayırmakla Sülemî'ye uymuştur. Eser Hz. Peygamber ile birlikte 878 kişinin biyografisini içermektedir. Münâvî'nin, bu eserden başka *İrgâmü evliyâ'i's-şeytân bi-zikri menâkıbi evliyâ'i'r-rahmân* adlı küçük hacimli bir tabakatının daha olduğu belirtilmektedir (*el-Kevâkibü'd-dürriyye*, neşredeninin girişi, s. c-m). Adı geçen eserin, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 366) *Tuhtetü'l-aşiyâ bi-menâkıbi'l-evliyâ*' ismiyle Münâvî'ye nisbet edilen ve 216 biyografiye içeren eser olması muhtemeldir (*DİA*, XXXI, 574). Dârâ Şükûh 411 velînin hayatını ve kerametlerini anlattığı, özellikle Hintli sûfler hakkında verdiği bilgilerle ayrı bir değer kazandıran eseri *Sefînetü'l-evliyâ*'da Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn, on iki imam ve dört Sünnî mezhebin kuruluşundan bahsettikten sonra sırasıyla Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Çiştîyye ve Sühreverdiyye silsilelerinde yer alan şeyhler hakkında bilgi vermiş, daha sonra söz konusu silsilelerde yer almayan diğer mutasavvıflarla Resûl-i Ekrem'in hanımları, kızları ve ünlü kadın mutasavvıflar hakkında kısa bilgiler aktarmıştır. Nebhânî *Câmî'u kerâmâti'l-evliyâ*'ya Hz. Peygamber'i anlatarak başlamış, elli dört sahâbiyi alfabe sırasına göre kaydettikten sonra adı Muhammed olan sûfleri öne almış, ardından yine harf sırasına göre çağdaşları dahil 1450 kadar sûfiyi tanıtmıştır. Menûfî ise iki ciltlik *Cemheretü'l-evliyâ*'nın ilk cildinde tasavvuf hakkında genel bilgi verdikten sonra II. cildinde Hz. Peygamber'den itibaren 118 kişinin biyografisini sıralamıştır.

Sûfi tabakâtı arasında, Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin Yemen sûfleri için yazdığı *Tabakâtü'l-havâs ehli's-şidkı ve'l-ihlâs*'i, Mirzâ Lal'in Güney Asya Hint alt kıtası sûfleri için kaleme aldığı *Şemerâtü'l-kuds min şecerâti'l-üns*'ü, Beşîr Hüseyin Nâzım'ın telif ettiği *Evliyâ-i Mültân*'i, İbnü'z-Zeyyât et-Tâdilî'nin Mağrib sûflerine dair *et-Teşevvüf ilâ ricâli't-taşavvuf*'u gibi belli coğrafyayı esas alanlar yanında belli tarıkata mensup sûfleri anlatan tabakât da vardır. Mehmed Rif'at'ın *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye*'si Kâdirîler'i, Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin *Kılâdetü'l-cevâhir*'i Rifâîler'i, Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî'nin *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*'si Nakşîler'i, Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezât*'i Halvetîler'i, Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*'i ile Esrar Dede'nin *Tezki-*

re-i Şuarâ-yı Mevleviyye'si Mevlevîler'i, La'lîzâde Abdülbâkî'nin *Sergüzeş*'i, Müstakimzâde'nin *Risâle-i Melâmîyye-i Şüt-târiyye*'si Bayramî Melâmîleri'ni ele almaktadır. İran sahasında Ma'sûm Ali Şah'ın *Tarâ'îku'l-hakâ'ik*'i, Osmanlı sahasında Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sı en geniş hacimli sûfi biyografi kitapları olarak dikkat çekmektedir. Tabakat eserlerinden olmamakla birlikte Hücvîrî'nin *Keşfü'l-mağcûb*'u ile Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinin bir bölümü sûflerin hayatına ve sözlerine ayrılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Hücvîrî ve Kuşeyrî'nin eserleri gibi bir bölümü sûfi tabakatına tahsis edilen kitaplar kaleme alınmış, ayrıca bazı bölge ve şehir tarihlerinde, âlim ve şair gibi kişileri bir araya getiren kitaplarda, menâkıbnâmelerle vefeyât türü eserlerde, tarikatların, tarikat silsilelerinin veya tekkelerin anlatıldığı ansiklopedik kaynaklarda sûflerin biyografilerine de yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, neşredeninin girişi, s. 49-53; a.mlf., *Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-şüfiyyât* (nşr. Mahmûd M. Tanâhî), Kahire 1993, neşredeninin girişi, s. 8-13; İbn Hamîs el-Kâ'bî, *Menâkıbü'l-ibrâr ve mehâsinü'l-ahyâr* (nşr. M. Edîb el-Câdir), Ayn 1427/2006; neşredeninin girişi, s. 9-10; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 94; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, tercüme edenin girişi, s. 23-39; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*' (nşr. Nüreddin Şerîbe), Beyrut 1406/1986, neşredeninin girişi, s. 68-70; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, Süleyman Uludağ'ın girişi, s. 7-14; M. Abdür-raûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), neşredeninin girişi, s. c-m; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1108; Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye: 1001 Sûfi* (haz. Sezai Küçük – Semih Ceyhan), İstanbul 2007, Semih Ceyhan'ın önsözü, s. 25-26; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 355-356, 358; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 103; Sezgin, *GAS*, I, 660-661, 666; A. K. Alikberov, "Genre Tabakât in Early Sûfi Tradition", *Actas XVI Congreso UJEA*, Salamanca 1995, s. 23-30; Javid A. Mojaddedi, *The Biographical Tradition in Sufism: The Tabakât Genre from al-Sulamî to Jâmî*, Richmond 2001, tür.yer.; Vedâd el-Kâdî, *Me'âcimü't-terâcim: Tanzimühe'd-dâhilî ve ehemmiyyetühe's-şekâfiyye* (ed. G. N. Atiyeh, trc. Abdüsettâr el-Halvecî), Küveyt 2003, s. 102-103; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul 2006, s. 49-65, 145-160; Mustafa Kara, "Câmîu kerâmâti'l-evliyâ", *DİA*, VII, 110; Süleyman Uludağ, "Hargûşî", a.e., XVI, 168; a.mlf., "Hücvîrî", a.e., XVIII, 460; a.mlf., "Nefehâtü'l-üns", a.e., XXXII, 521; a.mlf., "er-Risâle", a.e., XXXV, 122; Tahsin Yazıcı – Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", a.e., XVII, 224-225; Osman Türer, "Hilyetü'l-evliyâ", a.e., XVIII, 51-52; M. Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdür-raûf", a.e., XXXI, 574; Dilaver Gürer, "Sifatü's-safve", a.e., XXXVII, 106-107.

